

HRANIČNÁ SKÚSENOŠŤ ČÍTANIA: MAURICE BLANCHOT¹

PAVOL SUCHAREK, Inštitút filozofie a etiky PU, Prešov

SUCHAREK, P.: Boundary Experience of Reading: Maurice Blanchot
FILOZOFIA 64, 2009, No 8, p. 781

Referring to a passage from Blanchot's novel *Thomas l'Obscure*, the paper questions the clear contours between literature and philosophy as disciplines. The point where the clear distinction breaks down is the phenomenon of reading. In a decisive moment of each authentic reading the author tries to introduce a "phenomenology of reading", in which we ourselves as readers are being transformed to the ones who are read. Light, truth, clarity – all these are notions, which in Blanchot are opposed by passivity, night, and absence. Underlined in particular is the absence of meaning, of any light in perpetuated occidental theoretical discourse, which is nothing more than one's apology of oneself. Not to betray Blanchot means to abandon pure commentaries of his philosophy and to find another ways of its interpretation. Thus the questions of reading, interpretation, and translation might become the questions of life and death. To articulate this alternative approach is one of the aims of the paper.

Keywords: Text – Interpretation – Passivity – Boundary experience – Reading – Absence

*Dokonca ani čitateľom sa nikto nestane,
ak do knihy neskočí hlavičku.*

I. Kadlečík: *Chronoskop*

Bol ako urieknutý, bezvládný a odhalený.

M. Blanchot: *Thomas l'Obscur*

1. Úvod. Podľa Derridu existujú texty, ktoré sú charakteristické tým, že predstavujú akýsi odpor vo vzťahu k pojmovému filozofickému systému, ktorý sa tieto texty napriek tomu snaží uchopiť – či už bezprostredne, alebo kategóriami tradičnej etiky, estetiky alebo kritiky ([1], 66). Vieme, o akých textoch to Derrida hovorí: Sú to texty, ktoré sú výnimočne citlivé na inštitucionálnu krízu – tak literatúry ako aj filozofie –, teda na to, čo dnes bežne nazývame „koncom literatúry, koncom filozofie“. Sú to texty Mallarmého, Artauda, Celana, Joycea, Jabèsa, Blanchota. Kafku, Sollersa a ďalších. Derrida sa zaoberal týmito textmi ako filozof hlavne preto, že samotné tieto výtvyry – ako často zdôrazňuje Derrida – tvoria silné „miesto odporu“ ([1], 66) vo vzťahu k ním problematizovanej tradícii čítania literatúry, teda vo vzťahu k metafyzickým fundamentom, ktoré toto tradič-

¹ Text je prepracovanou verziou prednášky pre Slovenské filozofické združenie, ktorá odznela 29. 5. 2009. Za odbornú pomoc pri príprave tohto článku ďakujem Mgr. Milošovi Kriššákovi z Prešovskej univerzity.

né čítanie zakladajú. Podľa neho všetky západné metódy analýzy, vysvetľovania, čítania alebo interpretácie sú založené na metafyzických predpokladoch, ktoré podmieňujú nielen filozofiu a filozofický diskurz, ale nanucujú reštrikcie aj mysleniu o literatúre a literárno-kritickému diskurzu. Čo môže spájať metafyziku s čítaním literatúry? Podľa Derridu je to predovšetkým fakt, že určitá „metafyzická matrica“ nám nanútila spôsob, akým by sme mali a nemali premýšľať, a tak vymedzila aj „správne“ a „nesprávne“ spôsoby čítania či interpretovania. Podľa toho je všetko to, čo sa mi v texte javí ako samozrejmé a zrozumiteľné, jednoducho výsledkom metafyzických „hypoték“, ktorými je zaťažené moje myslenie, a tieto „hypotéky“ mi nielen že nanucujú to, aby som v literárnom texte hľadal zmysel, ale aj to, aby som si odhalenie tohto zmyslu považoval pri interpretácii za povinnosť.

V mojom príspevku by som chcel takémuto represívnemu mechanizmu – pokiaľ to bude možné – vyhnúť. Hlavnému cieľu, t. j. problematizácii ostrej hranice medzi filozofiou a literatúrou som podriadil štruktúru príspevku: Podrobnejšie predstavím časť z Blanchotovho románu *Thomas l'Obscure (Temný Tomáš)* a pokúsim sa predstaviť určitú fenomenológiu čítania. Čítanie ukážem ako možnú hraničnú skúsenosť *par excellence*, do ktorej sa filozof vždy ako čitateľ dostáva. Na základe toho sa pokúsim naznačiť interpretačné možnosti, ktoré sa mi ukázali vo svetle čítania Blanchotovho románu, ale ťažisko bude vždy spočívať v zachovaní problematického a nejasného vzťahu medzi spomenutými dvoma disciplínami.

2. Čítať o sebe samom, čítať seba samého. Román *Temný Tomáš* je osobitným druhom románu, je to tzv. antiromán alebo nový román a vyznačuje sa všetkými hlavnými charakteristikami typickými pre tento žáner. Popiera základné vlastnosti klasického románu balzacovského typu (ucelený dej, epický hrdina), vyhýba sa autorskému komentáru, z veľkej časti je tvorený dialógmi, v ktorých vyslovované slovo bezprostredne útočí na psychiku partnera a vyjadruje psychické rozpoloženie hovoriaceho, čím postava stráca presnejšie kontúry, niekedy sa vytráca úplne. Svoju poetiku teda buduje na zachytení záchvevov ľudskej psychiky a namiesto deja uprednostňuje scény, útržky deja. Román bol po prvý krát vydaný v roku 1941 a o niekoľko rokov neskôr v roku 1950 vyšla jeho nová, o viac ako dve tretiny zredukovaná verzia. Ako hovorí Leslie Hill, túto druhú verziu môžeme chápať „ako podrobné odčítanie predchádzajúceho diela alebo jeho interpretáciu, ktorá je tiež novou výpoveďou, ktorá sa od predchádzajúcej verzie fundamentálne odlišuje“. ([2], 68) V tomto príspevku sa nebudeme venovať podobnostiam alebo odlišnostiam medzi týmito dvoma titulmi. Chceli by sme sa sústrediť na zvláštnu situáciu, v ktorej sa ocitne každý, kto číta novú verziu *Temného Tomáša*: Akoby sme čítali text, ktorý v dôsledku pôvodnej indiferencie, prelínania medzi sférou rozprávania a sférou toho, o čom sa rozpráva, vzdoruje jednotnej interpretácii, a to v podstate ako celok, ale aj z hľadiska jednotlivých románových epizód. Aj toto prelínanie je však možné len vďaka ešte pôvodnejšej neredukovateľnej diferencii: *Temný Tomáš* je síce jedným textom, ale zároveň predstavuje akoby odčítanie samého seba ako iného textu; a to znamená, že so sebou nikdy nie je celkom identický ([3], 35).

Toto rozštípenie identity sa pokúsime ozrejmiť na príkladoch *hraničnej skúsenosti*, ktorá hrá v tomto románe dôležitú rolu. Mohli by sme dokonca povedať, že to, čo román

spája a drží pohromade ako celok, je práve táto neustále sa obnovujúca hraničná skúsenosť. Tá označuje určitú *mimoriadnu udalosť, ktorá nás vytláča na neznáme územie, ktoré leží mimo poľa našich znalostí a vedomostí, nahromadených vďaka predchádzajúcim skúsenostiam* ([3], 9). Začnime krátkou pasážou, v ktorej sa neobyčajná priezračnosť jazyka spája s nemožnosťou exegézy (to znamená uchopenia, sprítomnenia zmyslu). Tomáš prechádza hraničnou skúsenosťou pri plávaní v mori a pri prechádzke lesom: „*Plávajúc sa hnal za predstavou, že sa rozpúšťa v mori. Opojený pocitom, že vychádza zo seba a že sa vkráda do prázdnoty a rozplýva v myšlienke vody, zabúdal na všetky predchádzajúce ťažkosti. Dokonca keď sa toto ideálne more, ktorým sa stával čoraz viac, opäť stalo skutočným morom, v ktorom sa takmer utopil, ani trochu to ním nepohlo: bezpochyby bolo v tomto bezcieľnom plávaní spolu s telom, ktoré mu slúžilo len na to, aby myslel na to, že pláva, čosi neznesiteľné, ale zároveň pociťoval úľavu, akoby napokon našiel kľúč k celej situácii, akoby sa preňho všetko ohraničovalo iba na to, že jeho neprítomný organizmus vykonáva v neprítomnom mori nekonečné putovanie*“ ([4], 11). Podobnú skúsenosť zažíva hrdina vracajúc sa lesom späť k hotelu. Zablúdi do podzemnej kobky, kde prežíva úplnú stratu kontroly nad vlastným telom. V oboch prípadoch ide o okamihy, keď Tomáš prestáva byť sebou, keď už nevládne svojmu telu, poddáva sa čomusi neznámemu a neosobnému (niečomu, čo je veľmi blízke Levinasovmu *Il y a*) a zároveň sa akoby pokúša uvedomenie tejto skutočnosti popierať.

Vracia sa do hotela, ktorý v podstate predstavuje určitú oblasť sociálnej „normality“. Vzhľadom na to, že hraničnú skúsenosť prežíva veľmi intenzívne a tá akoby rekonfiguruje jeho subjektívne pocity reálnosti sveta, ale aj preto, že prekračuje racionálnu jazykovú skladbu („*Jeho vlastný pohľad doňho vstupoval formou obrazu až do okamihu, kým sa nestal smrťou každého obrazu*“ ([4], 18), „*ovládol ho strach, ktorý sa ničím nelíšil od jeho mŕtvol*“ ([4], 19)). Vzhľadom na to všetko je pre Tomáša veľmi zložitá nadviazať s ostatnými hotelovými hosťami normálny vzťah. Predchádzajúce skúsenosti ho hlboko poznačili a zmenili a Tomáš nie je schopný porozumieť ani len bežnej konverzácii. Napriek tomu sa však v jedálni usadí za vrch stola. Odmeraným gestom odmieta ponúkané jedlo, hoci o chvíľu myslí už len nato, aby mu podali odmietnutú večeru. Zbadá, že sa ocitol vedľa nejakej ženy a začína ju sústredene pozorovať. Žena ho doslova fascinuje. Keď však niekto zavolá „Anna!“ a žena vstáva a chce odísť, Tomáš v nádeji, že si predĺži pocit tejto fascinácie, náhle udrie z celej sily rukou do stola. Niet pochýb, že je to taktická a spoločenská chyba, „*nepodarené gesto*“ ([4], 23). Anna odchádza preč a Tomáš ju po prvý krát stráca. Milovaná osoba mizne a protagonista sa konfrontuje s pocitmi straty a odlúčenia.

Znepokojený Anninou stratou sa Tomáš vracia do svojej hotelovej izby a snaží sa nájsť útočisko v knihe. Pri čítaní sa mu uľaví, ale v skutočnosti sa po krátkom okamihu radosti ocitne vo víre ďalšej hraničnej skúsenosti. Blanchot tu vykresľuje Tomášovu hraničnú skúsenosť s čítaním knihy v pojmoch, ktorých pravý zmysel môžeme neskôr odhaliť až v teórii čítania v knihe *Literárny priestor*. Keď opisuje, ako sa Tomáš ponára do textu, v ktorom akoby čítal román *Temný Tomáš*, vkladá doň subtilný filozofický problém sebareferencie či sebauvedomenia vo vzťahu k jazyku. Situácia totiž vyzerá tak, akoby Tomáš čítal román o sebe samom. Bolo by však naivné myslieť si, že takáto jednoduchá interpretácia románovej scény nám odhalí doslovný zmysel Blanchotovej literárnej výpo-

vede. Písal o tom už Paul de Man pri interpretácii diela *V hľadani strateného času*: Projekt doslovného odčítania (ak je vôbec niečo také možné) by sa nevyhnutne spájal so zotretím či stratou diferencie medzi textom a tým, o čom text hovorí, čo nám opisuje a predstavuje.

Prejdime priamo k reprezentatívnej pasáži diela. Scéna sa začína sugestívnym obrazom: Tomáš zostáva vo svojej izbe, sedí a sústredene číta knihu: „*Tomáš ostal čítať vo svojej izbe. Sedel s rukami prepletenými nad čelom, prstami sa zabárajúc do korieňkov vlasov, zaujatý čítaním natoľko, že sa ani len nepohol, keď sa otvorili dvere. Tí, ktorí vošli, videli jeho knihu stále otvorenú na tých istých stranách a tak si mysleli, že čítanie len predstiera. Tomáš však naozaj čítal. Čítal pozorne a s neprekonateľným záujmom*“ ([4], 27). Do tohto obrazu čítania Blanchot vpisuje akt čítania – ale namiesto toho, aby scéna plynulo pokračovala ďalej, komplikuje sa a nastáva to, že akt čítania ako jednoduché pokračovanie obrazu čítania scénu iba zatemňuje: „*Pri každom znaku sa ocital v tej istej situácii ako samček modlivky tesne pred zožratím. Jeden hľadel na druhého. Slová, ktoré vychádzali z knihy, naberali smrtiacu silu; tiché a nežné slová priťahujúce pohľad, ktorý sa ich dotýkal. Každé z nich, ako napoly privreté oko, nechávalo do seba vniknúť tento príliš živý pohľad, ktorý by za iných okolností neznieslo. Tomáš sa teda vkradol do týchto chodieb a postupoval ďalej bez prekážok až do chvíle, kým ho nespozorovalo vnútro slova. Nebolo to nič strašné, ba práve naopak, bol to takmer príjemný okamih, ktorý by si rád predĺžil. Ako čitateľ si radostne prehliadal túto malú iskierku života, ktorú bez váhania prebudil. S radosťou hľadel na seba v oku, ktoré hľadelo naňho. Pocítil veľkú radosť. Takú veľkú a takú neľútostnú, že sa jej poddával s istou hrôzou, a keď sa ako tak pozviechal – neznesiteľný okamih – bez toho, aby dostal od toho, s kým sa zhováral, aspoň nejaké znamenie, postrehol celú tú podivuhodnosť situácie, keď ho obyčajné slovo pozorovalo tak, akoby bolo živou bytosťou, a to nie jedno slovo, ale všetky slová obsiahnuté v tomto jednom; všetky, ktoré ho sprevádzali a ktoré potom samé v sebe obsahovali iné slová sťa zástup anjelov siahajúci k nekonečnu, až k oku absolútna.*

Neodvracal sa od textu, ktorý bol takto prísne strážený, a zo všetkých síl sa snažil opanovať, upierajúc naň tvrdohlavo svoj pohľad, a ešte stále sa pritom považoval za prenikavého čitateľa, keď sa ho zrazu slová zmocnili a začali v ňom čítať. Zmocnili sa ho nadzmyslové ruky, zahryzli sa doň zuby nasiaknuté šťavou; celým svojím živým telom vstúpil do anonimnej formy slov a dal im vlastnú substanciu, formujúc ich vzájomné vzťahy, obetujúc slovu byť svoje vlastné bytie. Majúc z času na čas namiesto vlastných očí slovo „oči“, ostal takto bez pohybu celé hodiny: bol ako urieknutý, bezvládný a odhalený. A dokonca trochu neskôr, keď sa už celkom poddal, hľadiac do knižky s nechuťou rozoznával samého seba vo forme textu, ktorý čítal, jeho osoba, už zbavená úsudku, si ešte dokázala uchovať myšlienku (na seba), zatiaľ čo slovo On a slovo Ja, pustiac sa pričupené na jeho ramenách do vzájomného krviprelievania, zostali tak, ako boli – temnými slovami, netelesnými dušami anjelov slov, ktoré doňho hlboko prenikali“ ([4], 27 – 29).

Tomáš nerušene hľadá do knihy – číta, má z toho radosťný pocit –, dalo by sa povedať, že preniká zmyslom textu, čo mu prináša určité uspokojenie. Lenže táto zdanlivá transparentnosť textu sa nebadane stáva transparentnosťou čítajúceho oka. Tvárou v tvár oku čítania si už Tomáš nemôže pomôcť a vstupuje do poddanstva fascinácie. *Čítanie sa stáva pokračovaním diela.* Tento proces, toto prebáranie sa čítania do textu diela Blan-

chot neskôr negatívne vymedzuje v *Literárnom priestore*: „Čítanie nie je nejaký anjel, ktorý by lietal okolo sféry diela a otáčal by ju na svojich okrídlených nohách. Nie je pohľadom, ktorý by sa zvonku, spoza skla, chápal toho, čo sa deje vo vnútri nejakého cudzieho sveta. Je zviazané so životom diela, je prítomné vo všetkých jeho momentoch, je jedným z týchto momentov, jedným po druhom a zároveň každým z nich, nie iba ich podmienkou... Nemožno sa preto čudovať, že sa silou takejto intimity čítanie vtelené do čitateľa potom diela zmocňuje, že ho „chce“ uchopiť redukciou a potlačením celého odstupu medzi sebou a dielom“ ([5], 277 – 278).

Presne tak je to aj s Tomášom; v tomto podľahnutí textovému magnetizmu (či v „potlačení odstupu medzi čítaním a čítaným“) má síce na začiatku ešte aký-taký odstup, ale postupne začína čítať a identifikovať seba samého ako čítaný text samotný. Dochádza k strate sebakontroly, ktorá sa nápadne podobá na predchádzajúce hraničné skúsenosti na mori a v lese. Text je však rozštiepený: Rozprávač iba konštatuje rastúci horor dvojakého alebo zrkadlového pôsobenia textu. Ukazuje sa, že jazyk je zložený z „prelínajúcich sa anjelských krídel“; Tomáš totiž naráža na nekonečný zástup čisto abstraktných a symbolických znakov. Čoskoro sa pred jeho očami tieto symboly zoradia „sťa zástup anjelov siahajúci k nekonečnu, až k oku absolútna“ [6].

Čo nám tu však Blanchot opisuje, to je v podstate skúsenosť Blanchotovho modelového čitateľa; potom, ako odchýli kryt knihy, sa Tomáš zahľadí do povrchu akýchsi slov – zrkadiel. Keďže sa však v zrkadle (slove) zrkadlí ďalšie zrkadlo, plocha iba zmnožuje, duplikuje vlastný obraz a čitateľ sa doň prebára v neznesiteľnom skloňovaní ďalších vrstiev. Potom, ako Tomáš strávi nad tou istou stranou nejaký čas, začína si uvedomovať, že prečítanému textu vlastne nemožno rozumieť, hoci pôvodne k textu určite pristupoval ako každý iný čitateľ – s predpokladom, že porozumie vetám, ktoré sú prístupné nejakému zmyslu. Pretože sa navyše domnieva, že text sa k nemu približuje spôsobom, ktorý presne odráža jeho prístup k nemu, začína si uvedomovať, že sa rozdeľuje a štiepi na románovú postavu a zároveň čitateľa. V tomto zmysle je Tomáš na nerozoznanie od Blanchotovho čitateľa, ktorý uviazol kdesi medzi realitou a realitou knihy [6].²

Trhlina medzi týmito dvoma realitami je dôsledkom toho, čo sme predtým nazvali „hraničnou skúsenosťou“ a čo budeme ďalej nazývať „skúsenosťou čítania“. Tu treba vyjasniť jednu dôležitú vec: Výraz „skúsenosť“ nebudeme chápať tak, ako mu bežne rozumie filozofia, to znamená v zmysle niečoho vedomého a prežitého. Vo filozofickej tradícii je kategória skúsenosti interpretovaná rôzne, ale vo všeobecnosti môžeme potvrdiť jej intencionálny charakter: Husserlovsky povedané, dáva sa ako „vedomý akt bezprostredného uchopenia nejakého predmetu subjektom“. Kľúčové sú tu výrazy „vedomie“ a „subjektivita“, ktoré sú spojené s typickými filozofickými ideami autonómnosti a vlády rozumu. Podľa toho je skúsenosť, ktorá je vždy pod vládou subjektu – keďže nikdy neprekračuje horizont vedomia – niečím statickým: niečím, čo je so sebou identické a čo zaručuje aj identitu subjektu ([3], 38).

V prípade *Temného Tomáša* však môžeme hovoriť o celkom odlišnej (alebo opač-

² Táto scéna sa dočkala aj svojho multimediálneho spracovania. Inštaláciu vytvoril Američan Gary Hill v roku 1994 v Hirshhorn Museum of Art vo Washingtone DC pod názvom *BEACON (Two Versions of the Imaginary)* [6].

nej) povahe skúsenosti: Ako napovedá samotný názov románu, ide vždy o *temné*, enigmatické a nikdy nie presne či doslovne vymedzené prežívanie, ktoré sa každú chvíľu mení, vyprcháva a nesúvisí s poznaním ([3], 38). A ak s ním súvisí, tak potom v tom zmysle, že na jednej strane odhaľuje jeho pôvodnú fragmentárnosť, rozbíja ho a znejasňuje, a na druhej strane nás ako čitateľov zneisťuje.

3. Trojaká skúsenosť čítania. Vidíme, že ide opäť o tie isté znaky hraničnej skúsenosti čítania; čítanie nám tu Blanchot neprezentuje ako akt autonómneho subjektu, ktorý za pomoci zraku a rozumu môže ovládnuť alebo priamo skonštruovať pravý zmysel textu. Hrdina *Temného Tomáša* je bezmocný; nemôže totiž tomu, čo číta, nanútiť vlastný zmysel, ale naopak: Tomáš je „ako *urieknutý*“ ([4], 29), pasívny, bezvládný a vydaný na milosť a nemilosť slov. Čítanie tak v blanchotovskej perspektíve nie je aktivitou v tradičnom zmysle slova; možno teda povedať, že už *nečítam ja, ale dielo číta cezo mňa* ([7], 369). To znamená, že kontakt s textom už nie je panovaním, ovládnutím predmetu záujmu, ale naopak, stáva sa bezbrannosťou a stretnutím, v ktorom sa ma dielo dotýka. Dochádza tu k prevráteniu vzťahu vlády čitateľa nad textom; Tomáš nemôže toto prevrátenie nijako ovplyvniť; slová sa ho postupne zmocňujú a schopnosť videnia – ktorá sa najprv javila ako vynikajúci nástroj na ovládnutie predmetu záujmu a ktorá patrila čitateľovi – teraz patrí takmer výlučne dielu. Deleuzovými slovami by som túto situáciu mohol opísať ako „prevrátenie silového vzťahu“: „Keď čítam, strácam schopnosť projekcie či udeľovania zmyslu; môžem nanajvýš prijať dielo v jeho jedinečnosti a inakosti a dovoliť mu, aby sa ma dotklo vo svojej idiomatickosti“ ([3], 40). To je prvý charakteristický znak blanchotovskej skúsenosti čítania literatúry: je ním **strata nadvlády** subjektu (čitateľa) nad textom, ktorý číta, čo sa však zároveň (*sic!*) rovná aj strate možnosti vykročenia mimo písma a mimo čítania a písania vôbec.

Druhým znakom skúsenosti čítania, ktorý možno vydedukovať z uvedeného úryvku, je akceptácia a afirmácia toho, čím ja ako čitateľ nie som, to znamená **otvorenosť tomu, čo je iné**. Vždy závisí od základného rozhodnutia, aký postoj si tvárou v tvár určitej knihy, textu, či problému zvolím: Alebo sa mu otvorím a začnem ho skutočne *čítať*, to znamená, že vstúpim doň, teda pritakám hre, na ktorú ma text vyzýva, alebo sa rozhodnem, že ho jednoducho nebudem čítať a že na výzvu čítania neodpoviem. Často si ani neuvedomujeme, že v tejto tak trochu „ľahkomyselnej“³ stávke – totiž v rozhodnutí nechať sa „vtiahnuť“, alebo „nechať sa vtiahnuť“ do čítania, povedať určitej knihe buď „áno“, alebo „nie“ – ide o veľmi veľa, možno aj o život: Ide o mňa samého a to, či si po prečítaní ešte zachovám vlastnú identitu. Skúsenosť čítania je totiž skúsenosťou vystavenia sa nebezpečenstvu, že podobne ako Tomáš, tvárou v tvár slovám, ktoré nado mnou preberajú smrteľnú moc, stratím samého seba. Aj v Tomášovom prípade ide o život: Blanchot hovorí, že Tomáš sa vo vzťahu k textu nachádza v podobnej situácii ako „*samček modlivky tesne pred zožratím*“ ([4], 27). Ako sa dozvedáme, v okamihu, keď Tomáš textu prisúdi určitý význam, naozaj ním zostane pohltený. Text ho vtáhuje do svojho vnútra, omamuje ho, rozprestiera pred ním sieť zo slov, ktoré síce možno dobre vidieť, ale napriek tomu pred

³ „*Lahké, nevinné Áno čítania*“. Viac in: ([5], 265 – 267).

nimi nemožno uniknúť. V labyrinte slov a fráz našho čiha oko textu. Od tohto okamihu už pre subjekt neplatí, že je výlučným „depozitárom zmyslu“, a silový vzťah sa prevracia: Čitateľ sa mení na čítaného. Neplatí to isté vo filozofii? Aby som sa mohol stať filozofom, musím si najskôr prečítať nejaký text. To znamená, že na to, aby som sa mohol stať filozofom, musím sa najskôr stať čitateľom. A stať sa čitateľom znamená podľa Kadlečíka „skočiť do knihy hlavičku“ ([8], 143).

Scéna Tomášovej skúsenosti čítania je obrazom vedomia, ktoré týmto skokom stráca bezpečný úkryt a ktoré – tým, že sa otvorilo tomu, čo je vždy za vedomím – prekročilo hranice subjektivity. Čítaním sa tak otvára priestor neredukovateľnej diferencii, ktorá sa ihneď prediera do horizontu vedomia, pretože spôsobuje to, že Tomáš sa od seba vzdaluje, hľadá na seba zvonku a nenachádza nič, čo by mu mohlo potvrdiť, že je ešte stále tou istou osobou. Akoby sa čítaním odcudzil sebe samému, čoho najlepším dôkazom je pasívnosť a bezmocnosť vedomia, ktoré sa postupne rozpadá a zaniká. To, čo zostáva, sú len roztrúsené myšlienky, slová a telo, ktoré už nie sú podriadené vláde subjektu. „To všetko znamená, že čítajúc sa stávam niekým iným a zakaždým, keď beriem do ruky *nejakú* knihu, rozhodujem sa pre to, čo je nepredvídateľné, lebo skúsenosť – ak je pravou skúsenosťou – nikdy nie je totožná s predchádzajúcou, a teda nenapĺňa dopredu určený scenár“ ([3], 41).

Zvyčajne keď čítam, chcem si z *cudzieho* textu pre seba zachovať čo najviac; chcem zrekonštruovať alebo odhaliť jeho „pravý“, „pôvodný“ zmysel, no na druhej strane sa v ňom nechcem celkom „stratiť“, chcem si zachovať vlastnú identitu tým, že si poviem: „Áno, presne toto si myslím aj ja“, „Toto súhlasí s mojím presvedčením“. Tým navonok jasne odlišujem seba od toho, čím ja nie som, skúsenosť niekoho iného od tej mojej, lenže – a to nám chce povedať Blanchot – aj to, že si vôbec chcem vo vzťahu k tomu, čo je iné, a preto zaujímavé a hodné mojej pozornosti, zachovať vlastnú identitu, už predpokladá, že sa rozhodnem vykročiť smerom von zo seba, mimo vlastných hraníc. Rozhodnem sa otvoriť knihu a pustiť sa do čítania. Týmto rozhodnutím sa však automaticky podvoľujem vláde textu; nikdy presne neviem, čo ma v tomto priestore, ktorému som sa otvoril, čaká, a skúsenosť čítania je tak skúsenosťou niečoho nového, iného a prekvapujúceho.

K prvým dvom charakteristikám blanchotovského čítania (k strate nadvlády subjektu a otvorenosti tomu, čo je iné) však treba pripočítať ešte tretiu, možno najdôležitejšiu vlastnosť. Je ňou (celkom protirečivo vyjadrené) **konfrontácia s neprítomnosťou** alebo s tým, čo je (v každom texte) neprítomné. Ide o to, že skúsenosť čítania nemá svoje presne vyznačené pole: Text totiž môže prerozprávať určitú skúsenosť, ktorá môže spätne celkom narušiť stabilitu nášho každodenného sveta; kniha či myšlienka, ktorá je v nej obsiahnutá, nás môže ovplyvniť do takej miery, že svet už pre nás nikdy nebude tým, čím býval kedysi. A podľa môjho názoru je práve toto definícia každej dobrej knihy, každého dobrého textu či diela. Blanchotov text napríklad vôbec nie je zosnovaný nejakou vodiacou niťou: Dej nemá nijakú zápletku, ktorá by nám mohla poslúžiť na odhalenie zmyslu jednotlivých od seba oddelených scén. Text je štruktúrovaný celkom odlišne: Svet, ktorý Blanchot opisuje, nie je založený na transparentnosti, na postupnom vyjasňovaní zmyslu, na jeho sprítomnení, ale naopak, na jeho absencii: „Niet tu žiadnej trvalej a bezpečnej identity“ ([3], 42), ako hovorí jeden z komentátorov.

4. Nečitateľnosť ako podmienka interpretácie. Keď už hovoríme o tom, že text pred nami ukrýva to, čo je iné a nepredvídateľné, máme na mysli tie nezrozumiteľné momenty, ktoré nám kladú odpor, ktoré sa vymykajú pojmovému uchopeniu či preloženiu, pretože odkazujú na to, čo je vzhľadom na zaužívaný diskurz vonkajšie. Blanchotov text som zvolil práve s týmto úmyslom. Jeho dielo sa totiž nedá štruktúralne vymedziť; vzájomne sa negujúce výrazy vôbec nemožno uchopiť ako súbor určitých zrozumiteľných tvrdení. Prečítaný text je vo svojej podstate neúplný, lenže nie je celkom nezmyselný, pretože sa domáha plnosti. Nie je celkom zrozumiteľný, ale domáha sa zrozumiteľnosti, svojho doplnenia. A pod tým rozumiem *interpretáciu* v jej najplnšom, nietzscheovskom význame *tvorivého odčítania*. Tým naznačujem to, čo je zrejmom paradigmatom románu *Temný Tomáš* (a čo je podľa môjho predpokladu aj hlavným dôvodom, prečo sa Blanchot odhodlal k takému zvláštnemu kroku, akým je „prepis“, transkripcia vlastného románu): To, že *skúsenosť čítania je vlastne skúsenosťou neprítomnosti; neprítomnosti, ktorá je imanentná textu a ktorá ma núti interpretovať*, teda núti ma zamyslieť sa aj nad faktom, že text je zaujímavý aj z filozofického hľadiska, nielen preto, že (čo dnes už vieme) nastoľuje problémy späť s neskoršími Blanchotovými kritickými prácami, ale aj preto, že nastoľuje otázku vlastného pôvodu: Je to (ešte alebo vôbec) literárny text, alebo je to už filozofický text?

Je zrejmé, že dielo existuje iba vtedy, keď je čítané, akceptované, prijímané, keď čitateľ odpovedá na výzvu textu. Ale to, že sa text domáha svojej interpretácie, a teda svojho potvrdenia, je spôsobené jeho inakosťou a neprítomnosťou, to znamená neúplnosťou textu. Skúsenosť čítania spojená s afirmáciou, so súhlasným prístupom k textu je paradoxným potvrdením existencie toho, čo je odsúdené na neprítomnosť, čo je – ako hovorí Blanchot v knihe o Kafkovi – „kompletné iba vtedy, keď mu niečo chýba“ ([9], 198).

Každý čitateľ je teda doplnením textu, jeho budúcním iným a nepredvídateľným životom. Kedy čítame? Práve vtedy, keď túžime odhaliť zmysel textu, ktorý nám neustále uniká, vzdoruje komentáru a je tým pádom *nečitateľný*. Blanchotovo dielo túto nečitateľnosť kladie na začiatok, ešte pred čitateľnosť a zrozumiteľnosť ako ich podmienku. Až nečitateľnosť totiž umožňuje interpretáciu, samozrejme, pod podmienkou, že ako čitateľ zdolám svoje hranice, že vyjdem mimo seba (za to, čo je pre mňa známe a samozrejme) a že sa budem s touto inakosťou konfrontovať. Interpretácia sa teda nezakladá na pôvodnom rozumení, ale naopak, na neporozumení a nečitateľnosti. To je pravý dôvod, prečo čítame: Nie preto, že rozumieme, ale preto, že chceme rozumieť. A tak sa v role čitateľa ocitáme v podivnej situácii: V momente, keď chceme text naplniť zmyslom, sme ním pohltení. To však nie je len pozícia čitateľa, ale aj pozícia prekladateľa (o to viac, že každý, kto si chce román prečítať, musí pracovať s originálom): Keď prekladám, nanovo pretváram dielo, čo však v sebe už skrýva určitú nemožnosť: Preklad by mal predsa odzrkadľovať „pravý“ zmysel textu, lenže tento „pravý“, „pôvodný“ zmysel textu vlastne ako taký nemusí mať v inom jazyku svoj významový korelát, pretože je idiomatický, obzvlášť v prípade tak rozdielnych jazykov, akými sú slovenčina a francúzština. Tak je to s čítaním a prekladaním Blanchota: Jeho spôsob písania spočívajúci v zapisovaní abstraktných myšlienok, minimalizácia „anekdotickosti“ deja, rozmazané línie vzťahov – to všetko pripomína putovanie temnou nocou, hmlistou krajinou. Tú istú vetu čítam inak po prvý a inak po desiaty krát a stále si kladiem otázku: Čo to vlastne znamená, o čo tu ide? Zvláštnosť

ťou tohto textu je to, že na začiatku sa zdá byť jasný, všetky slová sú čitateľovi známe a zrozumiteľné; zdanlivo zazrieme záblesk nejakého obrazu, a zrazu ho niet. Obraz je nahradený obrazom, ktorý však nedáva nijaký obraz, práve naopak: Maže ten pôvodný a zatiera ho, ale nie je absolútne neurčitý, a tak sa dovoľáva ďalšieho čítania, prekladania, ďalšej interpretácie.⁴

Takýto Blanchotov „obráteneý“ prístup k čitateľovi – v ktorom sa čitateľ dostáva do konfliktu so samým sebou ako predmetom čítania –, toto vzájomné a nekonečné zrkadlenie slov nám trochu narušuje naše vlastné porozumenie čítaniu, ale dovoľuje nám uvedomiť si nesamozrejmosť a nekaždodennosť tohto aktu. Akoby bolo druhou stranou nášho „správneho“ porozumenia čítaniu, diktovaného tradičnou hermeneutikou (ktorá je založená na presvedčení, že môžem používať text, teda čítať text a písať o texte tak, že ho „vysvetľujem“, že „vyjasňujem“ jeho zmysel a že moja exegéza je v podstate identická s interpretovaným textom, teda že zmysel komentára zodpovedá zmyslu komentovaného textu). Každá hermeneutika sa zakladá na nevyhnutnosti zachovania tejto tautológie. Lenže nijaký text nemôže urobiť nijaké čítanie *nevyhnutným*, čoho najjasnejším príkladom sú texty či znenia zákonov: Zákon sa pokúša vylúčiť akúkoľvek iné čítanie než to, ktoré bolo pri jeho tvorbe zamýšľané, snaží sa obmedziť čítanie *iba na toto jedno* čítanie, ale, ako vidíme v praxi, ide o nezvládnuteľnú úlohu ([10], 87).

6. Mysliet' alternatívne. Myslím, že práve tu je miesto, kde by som konečne mohol postaviť základnú otázku, ktorá je základná pre mňa ako pre toho, kto pristupuje k textom ako filozof. Túto otázku si môžem položiť aspoň na dvoch rovinách pýtania sa: Prvá sa týka vzťahu filozofie, filozofického k tomu, čo možno považovať za nefilozofické. Druhá rovina pýtania by sa potom dotýkala samotného vzťahu filozofického k tomu, čo je filozofické. Blanchotov román ma donútil spytovať si svedomie ako filozof a po jeho prečítaní ma neustále prepadajú *znepokojivé* otázky: „Nemám s Tomášom, ktorý sa čítajúc ponára do nekonečného zástupu abstraktných výrazov, slov a znakov, ktoré začínajú čítať v Tomášovi, s Tomášom spoločné viac, než by som bežne pripustil? Je Blanchotov román „iba“ literatúrou, alebo predstavuje aj „filozofický“, text? Čím sa ako filozof stávam, čítajúc tieto temné riadky románu? Som ešte filozofom, alebo „iba“ čitateľom? A nie je to, čo mi umožňuje zostať filozofom, práve tým, čo mi naopak bráni stať sa čitateľom? Nie je potom filozof ten, kto sa nevyhnutne spreneveruje textu ako čitateľ, keďže text skutočne nečíta? Čo potom robí filozof, ak text nečíta, ale mu vnucuje svoj zmysel, svoju vlastnú interpretáciu? Tým, že sa pýtam na rozdiel medzi filozofom-čitateľom a bežným čitateľom, nevyhnutne nastoľujem aj otázku hraníc medzi filozofiou a literatúrou Ale kde má pôvod moje pýtanie? Ešte stále v jazykovej hre, alebo je zakorenené vo mne, ktorý som bol konfrontovaný s tým, na vyjadrenie čoho jazyk nemá dostatočné prostriedky? A nie je tento predpoklad nevyjadriteľnosti, nemožnosti sprítomnenia zmyslu zase len tyraniou jazyka, vládou nejakého iného textu?“

Všetky tieto otázky ma privádzajú k jednej, základnej: Ako potom pozitívne využiť

⁴ V tom najširšom možnom zmysle, aký interpretácii prisúdil vynikajúci poľský filozof P. M. Markowski, ako „možnosť sformulovania ľubovoľnej výpovede na tému inej výpovede a tiež ako efekt tejto operácie, teda text, ktorého existenciu vyprovokovala existencia iného textu“. Por. ([7], 402).

poznanie, ktoré mi sprostredkovalo čítanie daného textu, ktorý je už tiež interpretáciou, dalo by sa povedať prekladom predchádzajúceho? To znamená: Ako sa zmyslupne popasovať s dilemou relatívnosti všetkých interpretácií a zároveň s presvedčením o dôležitosti tej vlastnej? Zoberme si príklad z dejín filozofie, ako ho opisuje Markowski: Úžitok, aký mali z čítania Nietzscheho Rosenberg, Lukács, Heidegger alebo Derrida, bol pre každého z nich iný. Napríklad Rosenberg z Nietzscheho vytiahol zdôvodnenie existencie rasy pánov (čo znamená, že o tom presvedčil svojich čitateľov), Lukács fašistický charakter kapitalizmu, Heidegger koniec metafyziky, Derrida absolútnu slobodu interpretácie. Z pragmatického hľadiska mali všetci pravdu, pretože jediným kritériom reálnosti týchto interpretácií nebolo nič iné než čitateľov súhlas. Preto nemôžeme tvrdiť, že Heideggerova interpretácia Nietzscheho je lepšia než Derridova. Jednak nepovstali v tom istom komunikačnom priestore, jednak boli ich ciele odlišné. To, že dnes už nikto neberie Rosenbergovu interpretáciu vážne, nič nehovorí o tom, že by to bola zlá interpretácia; znamená to iba to, že dnes už nenachádza dostatočné množstvo čitateľov. To znamená, že neexistuje niečo ako dobrá, resp. zlá interpretácia, dobré, resp. zlé odčítanie textu. Interpretácia môže byť iba viac alebo menej zaujímavá, ale nič viac ([7], 404). Ak uznáme, že má zmysel diskutovať na tému autonómnosti čitateľa vo vzťahu k čítanému textu, tak to znamená, že Blanchot napísal zaujímavý text, ktorý je hodný interpretácie. Napríklad po Heideggerovej knihe o Nietzsche vyšlo veľa odborných prác, v ktorých Heideggerovi vytykali nepresnosti a demagógiu, ale ani jedna z nich sa doposiaľ nevyrovnala tej Heideggerovej silou, s akou nám on nanútil vlastný filozofický problém. Kvalitu interpretácie tak neposudzujem podľa toho, do akej miery mi niekto vysvetlí „pravý“ zmysel textu, ale podľa toho, či mi jeho interpretácia dokáže ponúknuť vlastnú víziu sveta, ktorá ma prinúti premýšľať text (svet) nanovo. Starostlivá exegéza paradoxne uzaviera zmysel komentovaného textu do prázdnej tautologickej formy (kde $A = A$, komentovaný text = komentár). Iný spôsob čítania – teda spôsob, ktorý nechce patriť jedinej vysoko špecializovanej vednej oblasti –, hravý a zaujímavý spôsob, o ktorý tak veľmi išlo Barthesovi, naopak predlžuje životnosť textu a umožňuje mu prežiť aj v iných podmienkach, než boli tie, ktoré zamýšľal jeho autor. Vždy si medzi rôznymi spôsobmi čítania môžem vybrať, ale dôležitý je cieľ, s akým vyberám, teda vždy je to otázka praktického prístupu k textu. Ako nás učí Lyotard, v prípade filozofie musím rátať s tým, že *otváram myslenie vždy tomu, čo nie som pripravený myslieť*. To však nie je všetko; musím brať ohľad aj na budúceho čitateľa či poslucháča, ktorého nemožno vlastnou interpretáciou znásilňovať, ale ktorému by som mal vychádzať maximálne v ústrety. Ako však skonštruovať takýto text? Alternatívou tradičného postupu by mohol byť text, ktorý by sa skladal z viacerých častí na spôsob mozaiky alebo Rubikovej kocky, kde by bolo možné tieto časti vzájomne skladať a kombinovať a každý čitateľ by si mohol vytvoriť vlastný obraz. Po príklad netreba ísť ďaleko: V tomto texte som mohol vyjsť z iných interpretačných modelov: z interpretácie K. Fitzgeralda, ktorý vidí Tomášov príbeh ako paralelu gréckeho mýtu o Orfeovi a Euridike, z modelu A. Leśniaka alebo Kahiluota, ktorí blanchotovské problémy čítania využívajú na kritiku tradičnej fenomenológie, založenej na primáte zraku, alebo hoci z Levinasa, podľa ktorého je román existenciálnym opisom *il y a*, opisom nepredmetného bytia; a potom by som mohol tieto také odlišné prístupy aplikovať na Blanchotov text. Do toho – ako to vyžadujú Blanchot s Derridom – by som mal ešte zakomponovať vlastnú polemiku (auto-

reflexiu), nemal by som sa báť kritizovať a mal by som smerovať k problematizácii každého – aj vlastného – tvrdenia. Bol by to zrejme extrémne nečitateľný, až schizofrenický text, ale viedol by k tomu, že čitateľ by mal šancu vypracovať si vlastnú verziu, vlastné rozumenie. Možno sa odpoveď na otázku, ako dnes pestovať filozofiu, ako po dekonštrukcii ešte vôbec písať ďalej, skrýva v tomto jednoduchom konštatovaní: Text sa nesmie do seba herme(neu)ticky uzatvárať, ale musí byť otvorený a prístupný novým interpretáciám, novému čítaniu.

7. Záver. Blanchotov text som tu nechcel použiť ako príklad, ktorým by som zdôvodňoval vlastné filozofické tézy. Chcel som skôr – tak trochu derridovským spôsobom – načrtnúť možnosť písania filozofie cez literatúru, v jazyku, v ktorom je možné tento jazyk aj zažiť, zakúsiť. Nieкто by mohol namietat', že nejde o nič iné ako o prázdne filozofovanie nad literatúrou. Lenže filozofia literatúry je možná iba tam, kde predpokladáme určitý neredukovateľný odstup medzi literárnym jazykom (ktorý je predmetom skúmania) a svojím vlastným, filozofickým jazykom. Je možná len vtedy, keď môžeme oddeliť výskumné pole od samotného procesu skúmania a od formy výpovede. Problém nastáva vtedy, keď čítajúc literárny text – tak ako v prípade *Temného Tomáša* – začnem interpretovať „literárne“, keď sa začne analýza zakaždým vracat' do priestoru, ktorý chápe ako svoj predmet. Ak má analýza navyše predstavovať niečo ako „zodpovedný text“, musí – podľa Derridových slov – nabrat' formu reflexie nad vlastným výkonom ([11], 96). A tento „môj vlastný“ výkon je založený na pochopení neurčitosti hranice medzi filozofiou a literatúrou, priam na jej neexistencii, pretože je skúsenosťou nemožnosti čítania literatúry z pozície filozofa. Inými slovami, literatúru som chcel prezentovať ako to „iné“ filozofie, ktoré sa však nenachádza ani mimo, ani vo vnútri filozofického jazyka, ale je vo vzťahu k nemu neprítomné, a tak sa kontakt filozofie s literou a literatúrou stáva konfrontáciou s neprítomnosťou. S neprítomnosťou, ktorá sa pre filozofické myslenie stala takou samozrejmom ako vzduch, v ktorom jedinom môže ďalej dýchať. Pohyb v určitom textovom poli – teda čítanie, interpretácia – by nemal byť len diskurzom, ktorý sa ohraničuje na tvorbu pravidiel, ktorou si chce toto pole postupne podriaďiť. Na druhej strane však „mysliaca skúsenosť“ literárneho textu nemôže úplne vykročiť „za teóriu, k nejakému tajomnému, skrytému priestoru, kde by sme mali na výber iba medzi pocitom a vedením“. Skutočné, pravdivé miesto premýšľania o texte je mimo akejkoľvek surovej binárnosti, teda aj mimo striktnej opozície filozofie a literatúry.

LITERATÚRA

- [1] DERRIDA, J.: *Positions*. Paris: Editions de Minuit 1972.
- [2] HILL, L.: *Blanchot: Extreme contemporary*. London and New York: Routledge 1997.
- [3] LEŠNIAK, A.: *Topografie doświadczenia. Maurice Blanchot i Jacques Derrida*. Kraków: Aureus 2003.
- [4] BLANCHOT, M.: *Thomas L'obscur*. Paris: Gallimard 1950.
- [5] BLANCHOT, M.: *Literární prostor*. Praha: Hermann & synové 1999.
- [6] FITZGERALD, K. S.: *The Negative Eschatology of Maurice Blanchot*. Dostupné na: <http://www.studio-cleo.com/library/blanchot/kf/>

- [7] MARKOWSKI, P. M.: *Efekt inskypcji. Jacques Derrida i literatura*. Kraków: Homini 2003.
- [8] KADLEČÍK, I.: *Chronoskop*. Bratislava: F. R. & G. 2006.
- [9] BLANCHOT, M.: *De Kafka à Kafka*. Paris: Gallimard 1981.
- [10] HAHN, S.: *Derrida*. Bratislava: Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT 2005.
- [11] FYNSK, Ch.: *Heidegger. Thought and Historicity*. Ithaca, NY: Cornell University Press 1986.
- [12] ALANKO-KAHILOUTO, O.: *Writing Otherwise than Seeing. Writing and Exteriority in Maurice Blanchot*. Helsinki: Helsinki University Printing House 2007.

Príspevok vznikol ako súčasť grantového projektu VEGA č. 2/0168/08.

Mgr. Pavol Sucharek, PhD.
Inštitút filozofie a etiky PU
ul. 17. novembra č. 1
080 01 Prešov
SR
e-mail: pavol.sucharek@gmail.com